

Erfgoed van de wederopbouwwijken

AUTEUR & FOTOGRAFIE Anita Blom

Om het draagvlak voor het naoorlogs erfgoed te vergroten en de instandhouding ervan te bevorderen heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dertig wederopbouwgebieden geselecteerd. Een pleidooi voor herwaardering van de wijken uit de wederopbouwperiode.

In de aanpak en vernieuwing van binnensteden en oude wijken is veel verandering gekomen. De afgelopen dertig tot veertig jaar is de waardering voor ons cultureel erfgoed enorm toegenomen en is veel geld geïnvesteerd in het opknappen van historische panden en binnensteden. Nooit is het besef van het historisch belang van erfgoed én de economische waarde ervan zo hoog geweest. Zo'n breed gedragen waardering lijkt op dit moment nog niet te zijn weggelegd voor de naoorlogse gebieden en gebouwen. De wijken karakteriseert men in het algemeen als saai en monotoon. De naoorlogse uitbreidingswijken missen vaak de historische gelaagdheid die kenmerkend is voor de binnenstadsontwikkeling. Stedelijke uitbreidingsplannen gingen meestal uit van het tabula-rasa-principe. In het westen van het land was dit vaak ook letterlijk zo, doordat de gebieden moesten worden opgehoogd met zand voordat gebouwd kon worden. Veel vroeg-naoorlogse wijken kampen op dit moment met sociaal-economische en maatschappelijke problemen en fysieke achteruitgang. Om dat tij te keren kiezen veel betrokken partijen voor sloop/nieuwbouw als oplossing. Mogelijk zal de economische crisis daarin enige verandering gaan brengen.

Selectie van wederopbouwgebieden

De afgelopen jaren is het erfgoed uit de wederopbouwperiode steeds meer in de belangstelling gekomen. Door noodzakelijke stedelijke vernieuwing zijn sommige naoorlogse wijken al flink op de schop genomen. Tegelijkertijd groeit ook een waardering voor de architectuur en stedenbouw uit deze periode vooral onder architec-

tuurhistorici, architecten en stedenbouwkundigen. Daarmee is ook de wens ontstaan om de waardevolste delen van die nalatenschap te inventariseren en in stand te houden. Met een selectie van dertig wederopbouwgebieden wil de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) de ruimtelijke ontwikkeling uit de periode 1940 – 1970 in Nederland herkenbaar houden voor de toekomst en beleid bevorderen om de waarden van de gebieden te behouden. Het beleidskader voor de instandhouding van de gebieden staat geformuleerd in de rijksnota 'Kiezen voor karakter. Visie erfgoed en ruimte' (mei 2011). De door de RCE geselecteerde gebieden vormen samen een representatief overzicht van de stedenbouw, de plattelandsontwikkeling en de reconstructie van Nederland, van de opbouw van ons land na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog en de Watersnoodramp van 1953. Nederland als afspiegeling van de inrichting van de Verzorgingsstaat in de jaren vijftig en zestig volgens het idee van de maakbare samenleving.

De geselecteerde wederopbouwgebieden zijn onderverdeeld in drie typen: de 'echte' binnenstedelijke wederopbouw (7 gebieden), de naoorlogse uitbreidingsgebieden (15) en landinrichtings- of ruilverkavelingsgebieden (8). De selectie van de gebieden is gebaseerd op de waardering van architectonische en stedenbouwkundige principes, de spreiding over het land en de cultuurhistorische uitgangspunten, in de context van de ontwikkelingsgeschiedenis van Nederland. Een belangrijk cultuurhistorisch beginsel uit die periode was bijvoorbeeld het principe van de wijkgedachte: een decentrale stedenbouwkundige opbouw van de stad, waarbij de wijken ruimtelijke en zelfvoorzienende eenheden zijn, bedoeld voor ongeveer 20.000 inwoners. De hiërarchisch ongestructureerde en steeds maar uitdijende stad zou slecht zijn voor de gemeenschapszin en voor de ontwikkeling van zijn bewoners. Door een divers aanbod van woningen voor alle leeftijdsgroepen en sociale klassen was de wijk een afspiegeling van de maatschappij. Een ander toenmalig fenomeen was het idee van

'licht, lucht en ruimte': ruimopgezette, hygiënische en zonnige woningen, gelegen in het groen. Van belang is hoe dit gedachtegoed tot uitdrukking is gekomen in het stedenbouwkundig plan en de vertaling daarvan in de daadwerkelijke bouw. En of deze principes nog herkenbaar zijn in de hedendaagse wijk. Naast deze nog steeds kenmerkende en waardevolle uitgangspunten is voor de waardering en selectie ook gekeken naar de huidige kwaliteit van de gebieden.

Schuivende panelen in de erfgoedzorg

Sommige deskundigen op het gebied van erfgoed vinden de architectuur en stedenbouw van de wederopbouwperiode te gewoon of alledaags en achten de erfgoedwaarden onvoldoende. Ze zijn van mening dat erfgoedzorg zich vooral bezig moet houden met de architectuurhistorische iconen uit het verleden en niet met dergelijke alledaagse vormen en functies. Ze verwijzen daarbij naar de in de Monumentenwet genoemde definitie van een monument: 'vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde'. Wederopbouwgebieden lijken met hun alledaagse verschijningsvormen niet voor iedereen te vallen onder de term cultureel erfgoed, waarvan de waarde voor iedereen evident is. Erfgoed wordt vooral geassocieerd met begrippen als zeldzaam, authentiek en kostbaar, of iets dat in zijn bestaan wordt bedreigd en vanwege zijn waarde voor de samenleving bewaard moet blijven. Erfgoed met een beschermde status wordt beschouwd als datgene wat we in het heden als waardevol met elkaar delen en gezamenlijk de moeite waard vinden om naar de toekomst door te geven.

Een breed gedragen waardering lijkt nog niet weggelegd voor naoorlogse gebieden en gebouwen

Een andere benadering van erfgoed is wat door sommige cultuurhistorici het 'dynamisch erfgoed' genoemd wordt. Dynamisch erfgoed staat voor een toekomstgerichte selectie van wat wij als erfgoed willen vanuit een gewenst identiteitsbesef of identiteitsvorming. Dit houdt in dat de betekenis of waarde van erfgoed kan af- of toenemen en dat ook nieuwe vormen van erfgoed kunnen opkomen. Er wordt vanuit dit cultuurhistorisch perspectief niet gezocht naar zeldzame of uitzonderlijke verschijnselen of artefacten, maar juist naar wat gemeenschappen bindt en hoe de selectie van erfgoed uit het verleden de vorming van een gemeenschappelijke identiteit kan ondersteunen en bevorderen.

In de Nederlandse architectuurgeschiedenis en monumentenzorg is de eerste erfgoedbenadering dominant. Deze benaderingswijze is ondermeer door de architectuurhistoricus, professor Auke van der Woud bekritiseerd. Hij is van mening dat door deze opstelling de aansluiting van de historische disciplines op het debat over de culturele en sociale dimensie van de architectuur en de ruimtelijke

inrichting dreigt mis te lopen. Dit is mede debet aan een gebrekkige oriëntatie op de geschiedenis van de maatschappelijke processen en omstandigheden waarbinnen de architectuur tot stand komt. Hij bepleit daarom minder gerichtheid op de analyse van de objecten, de architecten en de beroepsontwikkeling en meer aandacht voor de maatschappelijke context. Tevens bestrijdt hij het idee dat de vernieuwing in de architectuur en stedenbouw een verdienste is van enkel de moderne avant-gardisten en dat de waardering van de architectuurgeschiedenis gefocust moet worden op deze architectuurhelden. Dat beschouwt hij als 'mythologische constructies' van architectuurhistorici.

Waarom behoud van wederopbouwerfgoed?

Historisch en vanuit het oogpunt van ruimtelijke ordening en bouwkunde is de wederopbouwperiode van belang voor de jongste geschiedenis van ons land. Het was een tijdperk van schaarste én optimisme, een periode tussen de economische crisis van de jaren dertig en het begin van de oorlog enerzijds en de democratiserings- en emancipatiegolf van eind jaren zestig anderzijds. In deze tijd bereikte stedenbouw en ruimtelijke ordening internationaal gewaardeerde hoogtepunten, ontmoeten de traditionele en modernistische architectuur elkaar in een 'shake-hands'-vormgeving. Architectuur en stedenbouw kregen een andere verschijningsvorm en opzet, het gedachtegoed over ruimtelijke ordening en woningbouw maakten cultuurhistorisch gezien een grote omwenteling.

Ondanks het optimisme en het vooruitgangdenken van de naoorlogse periode was er sprake van grote financiële en materiële schaarste. Toch was ook juist deze schaarste aanleiding voor een ongekende modernisering, technologische ontwikkeling en professionalisering van het bouwbedrijf. En schaarste bevorderde een sobere maar zorgvuldige vormgeving. Hierover zei de architect Van de Broek, tijdens het 4e Congres van de Union Internationale des Architects in 1955: "Wij scheppen weinig monumenten maar wel gebouwen voor mens en gemeenschap. Wij kunnen ze nochtans beschouwen als een expressie ener cultuur wanneer wij bedenken, dat de verschijning onzer cultuur minder bepaald wordt door de hoge toppen der groten dan door de levensstijl der velen." Toch zijn architectonische details als balkonhekjes, baksteenversieringen, schoorstenen en portieklomlijstingen vaak vele malen fraaier dan in de architectuur van de 'rijkere' jaren zeventig, tachtig en negentig van de vorige eeuw.

Sociaal-maatschappelijk was het idee van de 'maakbaarheid van de samenleving' richtinggevend voor de stedenbouw en de ruimtelijke ordening. Men dacht niet alleen na over de fysieke verbetering van stad, maar ook over de sociale en culturele betekenis van de stad en haar bewoners. De woningbouw, de woningarchitectuur en de opvattingen over wonen waren na de oorlog sterk gericht op de verbetering van het wonen van 'de gewone man' of de 'familie doorsnee'. In deze cultuurhistorisch belangwekkende context is het opvallend hoe betrokken alle architecten zich opstelden bij de uitvoering van de wederopbouw van Nederland, ongeacht welke stroming, gezindte of politieke signatuur ze vertegenwoordigden. De appreciatie van de bewoners voor de nieuwe woningen en wijken

Airey-woningen, een type montagebouw dat kort na de Tweede Wereldoorlog veel werd toegepast, in de wijk Heseveld in Nijmegen.

was hoog, zeker vergeleken met toenmalige woonomstandigheden in de binnensteden en de oude wijken. De binnensteden werden steeds minder geschikt geacht voor bewoning en meer en meer door sloop/nieuwbouw omgevormd tot 'cities'.

Van een nog grotere betekenis en belang dan de architectonische vormgeving was de ruimtelijke opzet en beleefbaarheid van het stedelijke gebied. De nieuwe naoorlogse wijken waren ruim, open en groen. De ruimtelijke inrichting is veelal hiërarchisch geordend volgens de functies wonen, werken en voorzieningen, recreatie en verkeer. Meest karakteristiek aan de destijds nieuwe stedenbouwkundige opzet is de samenhang tussen de verschillende schaalniveaus: van woning tot wooncomplex, van wandelpad tot buurtontsluitingsweg, van buurtpark tot landschap of, volgens Bakema: 'van stoel tot stad'. Juist de openheid gecombineerd met de groenstructuur op alle schaalniveaus weerspiegelt het vooruitgangsoptimisme van die tijd. De samenhang tussen de verschillende fysieke schaalniveaus en de sociaal-maatschappelijke ambities van de architecten en stedenbouwkundigen is wat dit erfgoed zo bijzonder maakt, niet alleen voor (architectuur-)historici. De ruime opzet en het overvloedige groen in de wijken maken dat de gebieden zowel bij bewoners als bij (jongere) stedenbouwkundige weer in toenemende mate in de smaak vallen. Ook de heldere structuur, de ligging in de nabijheid van het centrum en de ruimte voor vervanging van individuele blokken voor nieuwe moderne woningen wordt als positieve kwalificatie van de naoorlogse gebieden gezien. Daarnaast is een steeds groter aantal bewoners geïnteresseerd in de geschiedenis van de eigen wijk. Zij brengen dit op een actieve manier over op hun medebewoners, vaak in de strijd om een toenemend verval te keren of om een conflict over sloop om te buigen in renovatie.

Dynamisch beheer van het naoorlogs erfgoed

De groei van de belangstelling voor en de waardering van het naoorlogs erfgoed en de huidige economische crisis zorgen voor een herbezinning op de toekomst van de naoorlogse wijken. Dit stimuleert een betere oriëntatie op de stedenbouwkundige en

maatschappelijke opgaven voor de gebieden, én op de mogelijkheden van herontwikkeling van de bestaande kwaliteiten. Steeds meer wordt onderkend dat waardevolle objecten of structuren aanknopingspunten kunnen vormen voor nieuwe perspectieven bij toekomstige transformatieopgaven.

Door de aanwijzing van de dertig wederopbouwgebieden als ruimtelijk erfgoed van nationaal belang, heeft het Rijk in 'Kiezen voor karakter' duidelijk gemaakt welke belangen hij behartigt en welke gebiedsgerichte prioriteiten hij stelt. Daarbij hoort meer aandacht voor de waardering van historisch-ruimtelijke structuren in een ruimtelijk planproces. De RCE zal in de komende jaren door middel van bestuurlijke afspraken per gebied een basis leggen voor samenwerking met betrokken publieke en private partijen. Dat is geen van boven opgelegde overeenkomst, maar een gedeeld referentiekader voor gebiedsgericht erfgoedbeheer. Zo'n kader is nodig om effectieve samenwerking mogelijk te maken tussen overheden onderling en met particulier initiatief om de leesbaarheid en beleefbaarheid van de culturele ontstaansgeschiedenis van Nederland in stand te houden. Meer dan voorheen is de omgang met het ruimtelijk erfgoed gebaat bij een open dialoog en de kracht van argumenten op basis van kennis van de gebieden en hun ontwikkelingsmogelijkheden. Dat vergt een bredere oriëntatie dan die van een door een architectuurdeskundige bepaalde historische waarde van een gebied alleen. Het vraagt een toekomstgerichte benadering, met medeneming van de fysieke cultuurhistorische belangen en het besef van de sociaal-culturele betekenis van ons vroeg-naoorlogs erfgoed.

Anita Blom (a.blom@cultureelerfgoed.nl) is senior-specialist wederopbouw en naoorlogse stedenbouw bij de afdeling Landschap van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Literatuurselectie

- Bakema, J.B. (1964) Van Stoel tot stad. Zeist: De Haan NV
- Blom, A.M., Jansen, B., Heide, M. v.d. (2004) De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken. Zeist: RDMZ.
- Blom, A.M. (2011) Het verhaal van Nederland. Tijdschrift Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, nr.4, pp. 4-7.
- Boer, N., Lambert, D., (1987) Woonwijken. Nederlandse stedenbouw 1945-1985. Rotterdam 010.
- Ministerie van OCW (2011) Kiezen voor karakter. Visie Erfgoed en ruimte. Den Haag.
- Dun, P. van (1997), Vijftig jaar stedenbouwkundige monumentenzorg. In: In dienst van het erfgoed. Jaarboek monumentenzorg 1997. Zwolle/Zeist: Waanders.
- Frijhoff, W. (2007) Dynamisch erfgoed. Of: Heeft de cultuurgeschiedenis toekomst. Amsterdam: VU.
- Hereijgers, A., Velzen, E. van (2001) De naoorlogse stad. Een hedendaagse ontwerpogave. Rotterdam: NAI.
- Vreeze, N. de (1993) Woningbouw, Inspiratie & Ambities. Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland (diss.). Almere: NWR.
- Woud, A. van der (2008) Sterrenstof. Rotterdam 010.